

KIERUNKI BADAŃ CERAMIKI Z WYKOPALISK. ASPEKTY DYDAKTYCZNE

Ceramika z wykopalisk od lat przyciąga uwagę archeologów. Dla wielu jest podstawowym narzędziem rozstrzygania złożonych kwestii chronologicznych badanych stanowisk. Nie bez znaczenia jest przy tym fakt, iż dla większości epok i okresów jest to dominujący, masowy, nierzadko jedyny rodzaj znalezisk.

W ciągu dziesięcioleci postrzegano i definiowano liczne zalety tej kategorii źródeł: plastyczność tworzywa - stwarzająca nieograniczone niemal możliwości formowania kształtów naczyń, zmienność surowców - korespondującą z charakterystykami geologicznymi terenu na którym ceramikę wytwarzano, różnorodność receptur mas garncarskich - odpowiadająca różnym tradycjom kulturowym, technologicznym i funkcjonalnym wyrobów, zmienne właściwości fizykochemiczne - odzwierciedlające zarówno różne cechy technologiczne (stopień zaawansowania rzemiosła garncarskiego) jak i funkcjonalne ceramiki, style dekoracyjne i morfologiczne wytwarzanych naczyń - odpowiadające miejscowym (obcym) wzorom zachowań wytwórców i użytkowników naczyń, cechy symboliczne wyrobów i wiele innych.

Wymienione wyżej kwestie wymagały formułowania wieloaspektowych programów ujmowanych w mniej lub bardziej sformalizowane wzorce badań ceramologicznych. Te ostatnie zdefiniujemy jako proces poznawania czytelnych poprzez ceramikę motywacji i aktywności człowieka w przeszłości, które mają bezpośredni bądź pośredni związek z produkcją, dystrybucją, użytkowaniem i procesami transformacyjnymi ceramiki, w tym szeroko rozumianymi (ilościowymi, jakościowymi, przestrzennymi) przekształceniami depozycyjnymi i podepozycyjnymi wyrobów (BUKO 1992: 7).

Dla rozwiązania przedmiotowych kwestii ceramologia wykorzystuje szerokie spektrum metod badawczych innych dyscyplin: fizykochemii, petrografii, geologii, etnologii, etnoarcheologii, historii, historii sztuki, statystyki, matematyki i innych.

Postrzegalne są dwa komplementarne podejścia do problematyki ceramologicznej. Pierwsze określić można mianem „humanistycznego”. Jego podstawą jest dorobek teoretyczny i modele wnioskowania charakterystyczne dla nauk społecznych. Drugie podejście, które określimy mianem „technicznego” korzysta z pojęć, schematów wnioskowania i określonego zasobu wiedzy przysługujących naukom ścisłym. Bez tej wiedzy trudno sobie wyobrazić możliwość poprawnego rozpoznawania receptur mas garncarskich, czy budowanie wielowymiarowej klasyfikacji analizowanych zbiorów.

Podwójny nurt będący u podstaw rozwoju współczesnej ceramologii sprawia, iż

obserwuje się dwojaką drogę „edukacji ceramologicznej”. Pierwszą, bardziej rozpowszechnioną, jest nabyta wiedza archeologiczna o ceramice z wykopalisk, traktowanej jako jeden z materialnych korelatów przeszłej rzeczywistości. Wiedza innych dyscyplin nabywana jest wówczas drogą indywidualnych studiów i w trakcie bezpośrednich kontaktów z przedstawicielami nauk współdziałających. Ten wzorzec jest dominujący w polskiej tradycji badawczej.

Niekiedy spotykamy się z sytuacją odwrotną. Bywa, iż „ceramologami” określane są przedstawiciele nauk współdziałających (fizykochemicy, matematycy, geolodzy, itp.), którzy w trakcie długotrwałego obcowania z archeologami i materiałami źródłowymi nabierają znaczącego kwantum wiedzy archeologicznej. Wzorzec ten jest częściej spotykany wśród badaczy zachodnioeuropejskich i amerykańskich.

Powstaje pytanie, którą drogę uznać należy za bardziej „naturalną”? Otóż wydaje się, iż nie ma w tym względzie określonej reguły. Praktyka ostatnich lat wykazuje dowodnie, iż o statusie „bycia ceramologiem” nie przesądza fakt bieżącego kontaktu z materiałem źródłowym, lecz nade wszystko określony zasób wiedzy, którego pochodną jest świadomość celów, środków i metod realizacji badań, tym samym zdolność formułowania i realizacji programów, w których uwzględniane są różnorodne dziedziny i pytania badawcze.

Przypomnijmy w tym miejscu, iż zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami autora (BUKO 1990: 22 sq.), źródłem wiedzy o dawnych społecznościach, których wytworem jest ceramika, są trzy rozległe dziedziny badania, w obrębie których zamykają się pytania dotyczące tej klasy znalezisk. Owe dziedziny scharakteryzowano jako zbiór zbiorów zjawisk związanych z wytwarzaniem, użytkowaniem, a następnie przechodzeniem naczyń do warstw kulturowych. Poznanie złożonych, w różnym stopniu obserwowalnych mechanizmów rządzących tymi procesami wymaga formułowania, a następnie poszukiwania odpowiedzi na sześć podstawowych pytań odnoszących się do każdej z dziedzin badania. Dotyczą one czasu (kiedy?), miejsca (gdzie?), sposobu (jak?), estymacji ilościowych (ile?), celu (dlaczego?) i przyczyny sprawczej (kto?) analizowanych zjawisk. W połączeniu z dziedzinami, których dotyczą, pytania stanowią sieć złożonych i krzyżujących się analiz.

W schemacie tym mieszczą się zarówno kwestie często eksponowane w publikacjach archeologicznych (np. pytania o czas i miejsce wytwarzania, sposoby produkcji) jak i duża grupa zagadnień wymykających się standardowej analizie archeologicznej. Dotyczy to m.in. definiowania stopnia fragmentaryzacji zbiorów, erozji ceramiki, analiz rozkładów ilościowych i przestrzennych, wyliczania ekwiwalentów (statystycznych) naczyń w warstwach, obiektach itp., czy określania ilościowych „ubytków” ceramiki w warstwach w wyniku procesów depozycyjnych i podepozycyjnych (cf. BRADLEY, FULFORD 1980).

Problemy te pojawiały wraz z poszerzaniem podstaw teoretycznych i metod badawczych archeologii. Jest to szczególnie postrzegalne na przykładzie linii rozwojowych badań ceramiki w przodujących ośrodków europejskich oraz w USA.

Ceramologia kontynentalna: przewaga doświadczeń francuskich i brytyjskich

Choć w rozwoju badań ceramologicznych na kontynencie europejskim mają wymierny udział badacze różnych krajów, najbardziej wyrazisty wkład w ich rozwój postrzegalny jest na przykładzie prac autorów francuskich i brytyjskich. Im też w tej części omówienia poświęcimy niżej nieco uwagi.

U źródeł doświadczeń francuskich, sięgających wczesnych lat 50-tych wymienić należy w pierwszym rzędzie prace J.C. Gardina i jego współpracowników, zmierzające do zunifikowania metod analizy różnych kategorii znalezisk archeologicznych, wśród których poczesne miejsce zajmowała ceramika. Wypracowane przez Gardina zasady opisu ceramiki (GARDIN 1963) owocowały powstawaniem sformalizowanych kwestionariuszy rejestracji cech naczyń (kodów ceramicznych) będących w swej istocie odmianą języków dokumentacyjnych (cf. BUKO 1981: 31 sq.). Przedmiotem zainteresowań części autorów były też wartości poznawcze ceramiki z wykopalisk. W szczególności próbowano określić w jakim stopniu ceramikę traktować można jako swego rodzaju dokument archeologiczny (BALFET 1966).

Dekadę lat 70-tych cechuje wzrost zainteresowań metodami badań laboratoryjnych, głównie w kontekście szczegółów technologicznych i określania pochodzenia wyrobów. Istotną rolę odegrały tu wyspecjalizowane laboratoria do badań ceramiki z wykopalisk zwłaszcza na Uniwersytecie w Caen i CNRS w Lyonie (cf. BUKO 1975). Wzrostowi zainteresowań metodami nauk współdziałających towarzyszy odwrót od problemów analizy opisowej i prób szerszego wykorzystania jej zasad dla celów opracowań źródłowych. Przyczyną tego stanu rzeczy były, jak się wydaje, trudności przystosowania zróżnicowanych ze względu na charakter cech - systemów opisowych, do wykorzystania ich z użyciem maszyn cyfrowych.

W latach 80-tych w pracach badaczy francuskich postrzegalna jest szersza refleksja nad właściwościami poznawczymi ceramiki z wykopalisk. W okresie tym realizowane są duże programy badawcze z szerokim wykorzystaniem metod badania laboratoryjnego (D'ARCHIMAUD, PICON 1987). Tendencję tę umocniły anonsowane na stronach czasopisma *Nouvelle de l'Archéologie* przez różne ośrodki uniwersyteckie seminaria dla studentów i archeologów mające na celu podniesienie wiedzy o metodach i celach badań ceramiki wykopaliskowej. Istotnym zwieńczeniem tego etapu był zorganizowany w roku 1985 kongres poświęcony w całości procesowi badawczemu ceramiki (cf. CHAPELOT, GALINIÉ, PILET-LEMIÈRE, eds. 1987).

Te znaczące doświadczenia nie zostały w pełni zdyskontowane w czasach najnowszych. Lata 80-te to okres, w którym stykamy się z interesującymi opracowaniami badaczy brytyjskich. Można powiedzieć więcej; to efekty prac badaczy brytyjskich nadają rytm rozwojowy badań ceramologicznych na naszym kontynencie w ostatnich dekadach naszego wieku.

Badania ceramiki w Wielkiej Brytanii miały dobrą passę już od wczesnych lat 50-tych, głównie za sprawą studiów wielkich ośrodków średniowiecznej produkcji garncarskiej, co owocowało odpowiednimi publikacjami (DUNNING *et al.* 1959). Z dużym rezonansiem w środowisku naukowym spotkały się koncepcje D. Clarke'a

dotyczące metod klasyfikacji ceramiki neolitycznej, w tym pojęcie politetycznego rozumienia cech naczynia (cf. CLARKE 1962; 1970). Liczącym się osiągnięciem są też zastosowania metod ilościowych i analiz laboratoryjnych oraz metod seriacyjnych ze stanowisk miejskich, co przedstawił M. Carver (1985). Warto wspomnieć też, o utworzonej w połowie lat 70-tych British Medieval Pottery Research Group, skupiającej w swych szeregach również archeologów z innych krajów, która podjęła wyzwania wobec lawinowego przyrostu źródeł i niemożności racjonalnego ich opracowania (DAVEY 1987). Jednym z efektów jej działalności było opracowanie „Przewodnika” dotyczącego procesu badawczego i sposobów publikacji ceramiki średniowiecznej z wykopalisk archeologicznych (cf. BLAKE, DAVEY 1983) Od 1978 r. wydawane jest czasopismo *Mediaeval Ceramics*, w którym znaleźć można interesujące opracowania dotyczące metod analiz i klasyfikacji ceramiki, badań eksperymentalnych, metod badania ośrodków produkcji garncarskiej i wielu innych. Z tych przyczyn czasopismo to jest równie użyteczne dla badaczy zajmujących się ceramiką z innych okresów. Tradycją są organizowane cyklicznie spotkania „Grupy”, służące wymianie doświadczeń i kontaktom osobistym.

W cytowanych wyżej, ale i innych, różnorodnych doświadczeniach mieszczą się ukazujące się ostatnio podręczniki dla studentów i archeologów, obejmujące zarówno tematykę badań etnoarcheologicznych (ARNOLD 1985) jak i będące przewodnikiem po różnych etapach procesu badawczego ceramiki (ORTON, TYERS, VINCE 1993).

Ceramologia amerykańska: przesłanki badawcze

Już we wczesnej fazie, obejmującej lata 50-te, rozwój ceramologii amerykańskiej wykazywał pewne odrębności w stosunku do doświadczeń ze Starego Kontynentu. Znamienną ich cechą było szerokie traktowanie ceramiki z wykopalisk obejmujące problemy opisu, metod analizy i interpretacji danych. Formułowano cele badania ceramiki, a jednocześnie definiowano metody i środki służące ich realizacji. Wymowną ilustracją tej opinii jest monumentalne dzieło A. Shepard (1976), które nie znajdowało odpowiednika nie tylko na kontynencie amerykańskim, a kolejne wydania tej książki od 1956 r., sukcesywnie uzupełnianej aż do połowy lat 70-tych świadczyły, iż pomimo upływu lat praca niewiele traciła na aktualności.

Lata 60-te przyczyniły się do wydatnego poszerzenia kwestionariusza badawczego i metod analizy materiałów. Istotną rolę odegrały tu zwłaszcza prace autorów zmierzających do definiowania wpływu czynników środowiskowych na wytwarzanie naczyń, co owocowało kierunkiem określanym mianem ekologii ceramicznej - łączonego z nazwiskiem F. Matsona (1965). Kolejne zagadnienie - to określanie współzależności pomiędzy społecznymi determinantami wytwarzania ceramiki, a cechami stylu, czego reperkusje są postrzegalne w postaci kierunku określanego w literaturze przedmiotu mianem socjologii ceramicznej (cf. SACKETT 1977). Szerszym echem w środowisku naukowym odbiły się eksperymenty w zakresie klasyfikacji monotetycznej R. Whallona (1972) - przedstawiciela amerykańskiej „nowej archeologii”. Klasyfikacja ta, w zamierzeniu miała być *sui generis*

przeciwwagą dla clarkowskiego modelu klasyfikacji politetycznej ze względu na określony układ cech.

W archeologii amerykańskiej silniej aniżeli w przypadku innych krajów zaznaczało się powiązanie badań ceramiki z aktualnymi trendami nowej archeologii. Ceramika traktowana była powszechnie jako narzędzie testowania hipotez, zarazem źródło, poprzez które skutecznie analizować można złożone aspekty przeszłej rzeczywistości. Widoczne jest to wyraźnie na przykładzie doświadczeń amerykańskiej archeologii behawioralnej lat 70-tych (cf. SCHIFFER 1976). Prowadzone wówczas badania zmierzały do rozpoznania indywidualnych cech produkcji, kulturowych i niekulturowych czynników procesów formowania, procesów depozycyjnych i wielu innych. Owocowało to „odkrywaniem” nowych jakościowo dziedzin badania ceramiki, jak np. tempa tłuczenia się naczyń w zależności od pełnionej przez nie funkcji, mechanizmów „przechodzenia” naczyń do warstw kulturowych, określaniem współzależności pomiędzy liczebnością znalezisk ceramicznych, a wielkościami badanych osad i wielu innych.

Silną stroną ceramologii amerykańskiej były i są badania laboratoryjne wyrobów. Ich wyniki stały się podstawą formułowania tzw. praw eksperymentalnych, utożsamianymi przez wielu z teoriami bliskiego zasięgu (SCHIFFER, SKIBO 1987).

Tradycją badaczy amerykańskich jest publikowanie opracowań syntetycznych i podręczników, umożliwiających studentom i adeptom archeologii efektywne poznanie celów i metod badania ceramiki z wykopalisk (np. SHEPARD 1976; ANDERSON 1985; RICE 1987; SKIBO 1992).

Ceramologia w Polsce: cząstkowe cele, niejasne perspektywy

Cechą specyficzną badań ceramiki w Polsce jest traktowanie znalezisk głównie jako wyznacznika chronologii i źródła wnioskowania na temat związków przestrzennych. Odczuwalny jest zarazem brak publikacji, w których podejmowano by próby całościowego spojrzenia na proces badawczy w kontekście celów i metod służących ich realizacji. Wprawdzie już w latach 50-tych formułowano w literaturze przedmiotu postulaty zachęcające do „całościowego spojrzenia na ceramikę”, którego konsekwencją będzie „rozumienie prawidłowości całego procesu dziejowego” (HENSEL 1956: 163), ale zachętom tym nie towarzyszyła spójna wizja procesu badawczego.

Decydujący wpływ na model badania ceramiki lat 50-tych i późniejszych wywarły studia, które znacznie później nazwano mianem etnoarcheologicznych, realizowane przez W. Hołubowicza (1950). W ujęciu tego autora podstawowe znaczenie dla interpretacji ceramiki miała identyfikacja cech dotyczących technologii wyrobu, co było podstawą rekonstrukcji rzemiosła garncarskiego. Przesłankami wnioskowania były w głównej mierze etnoarcheologiczne badania reliktoowego rzemiosła ludowego i dane z prac eksperymentalnych.

Ten wzorzec badania, stał się *de facto* podstawowym również w następnej dekadzie i znalazł twórcze rozwinięcie zwłaszcza w pracach J. Kruppégo i L. Kociszewskiego (KOCISZEWSKI, KRUPPÉ 1973; tam dalsza literatura). W publikacjach tych autorów obserwujemy zwiększone zainteresowanie metodami badań laborato-

ryjnych ceramiki, co włączało nasz kraj w krąg realizowanych wówczas priorytetów badawczych; dotyczy to w szczególności wspomnianego wcześniej nurtu „ekologii ceramicznej” F. Matsona.

Były to wszakże wyjątki od reguły. W większości publikacji analizy ceramiki mieściły się w obrębie nurtu określanego mianem typologicznej fazy badań której początki sięgają końca XIX w. (ORTON, TYERS, VINCE 1993: 8 sq.).

Lata 70-te i 80-te tylko częściowo zmieniły wzorce badań ceramiki. Z ciekawszych propozycji odnotować warto koncepcje dotyczące definiowania tzw. grup technologicznych ceramiki neolitycznej (CZERNIAK, KOŚKO 1980), stosowanie zaawansowanych metod ilościowych w analizach korelacyjnych cech naczyń (np. DYMACZEWSKA 1970) czy też próby wprowadzenia metod zapisu sformalizowanego cech naczyń (np. PARCZEWSKI 1977; BUKO 1981). Podjęta w latach 80-tych przez autora niniejszej publikacji próba dostosowania badań ceramiki wczesnośredniowiecznej do aktualnego stanu teorii, owocowała zarysem procesu badawczego ceramiki wczesnopolskiej (BUKO 1990).

Podkreślić warto, iż w ostatniej dekadzie wyłoniły się z cienia prace badaczy zajmujących się ceramiką cywilizacji antycznych, którzy niepostrzeżenie od metod analizy właściwych historii sztuki i fazy badań określanej mianem „typologicznej” i przeszli do fazy „kontekstualnej” właściwej aktualnemu stanowi wiedzy. Cechą specyficzną tych przedsięwzięć jest połączenie danych archeologicznych z elementami wnioskowania nauk współdziałających, głównie w kontekście określania cech surowcowych, warsztatowych i pochodzenia wyrobów. Archeologia śródziemnomorska (w szerokim znaczeniu tego słowa) nie tylko szybko odrabia dzielący je przez lata dystans metodyczny; niektóre ukazujące się ostatnio publikacje uznać należy za reprezentatywne dla aktualnych trendów badawczych ceramiki w świecie (cf. MODRZEWSKA PIANETTI 1995; MEYZA, MŁYNARCZYK *eds.* 1995; tam dalsza literatura; cf. też APolona 32, *passim*).

Dodajmy na zakończenie, iż od kilku lat ogniwem łączącym badaczy zajmujących się zaawansowanymi badaniami ceramiki jest działająca przy Komitecie Nauk Pre- i Protohistorycznych PAN Komisja do Badań Ceramiki - stanowiącą forum wymiany myśli i doświadczeń badawczych archeologów i przedstawicieli nauk współdziałających.

Aspekty dydaktyczne: bilans ograniczeń

W świetle przedstawionych danych sprawą podstawowej wagi pozostaje określenie, czy i w jakim stopniu obecni i przyszli adepci archeologii w naszym kraju są w stanie włączyć się efektywnie w aktualny nurt badań ceramologicznych realizowanych w świecie. Możliwości te są, w moim przekonaniu, co najmniej ograniczone. W lepszej sytuacji będą ci, którzy po studiach zetkną się ze specjalistami (kontakt taki stwarza szansę szybkiego nadrobienia zaległości, choć „fachowców” w tej dziedzinie, wbrew pozorom, nie dostrzegam zbyt wielu), w gorszej, ci którzy będą usiłowali radzić sobie samodzielnie. W tym ostatnim przypadku studia uniwersyteckie nie gwarantują bowiem przekroczenia barier, wśród których najbardziej wyraziste są następujące:

1. Bariera podręcznikowa. W Polsce nie opublikowano dotąd ani jednego podręcznika traktującego globalnie o procesie badawczym ceramiki z wykopalisk. Jest to przyczyna, dla której rodzimy student już na początku jest w zdecydowanie gorszej sytuacji od swego kolegi podejmującego studia w krajach zachodnich.
2. Bariera programowo-dydaktyczna. Jest m.in. konsekwencją ograniczeń sformułowanych w punkcie 1. Aby uczyć metod badania ceramiki niezbędna jest wiedza o procesie badań ceramologicznych. Zastanawiać się można, czy na naszych uczelniach sformułowano gdziekolwiek tak ogólną koncepcję? Pytanie to być może brzmi nieco paradoksalnie, gdyż „ceramiczne” zajęcia w różnej postaci bodajże wszędzie mają miejsce.
3. Brak infrastruktury (bariera laboratoryjna). Istotną barierą w procesie dydaktycznym jest brak zaplecza laboratoryjnego, gdzie studenci poprzez wstępny kontakt z podstawową aparaturą mogliby lepiej zrozumieć sens prostej analityki ceramicznej, w nieco innym wymiarze aniżeli opis makroskopowy.
4. Bariera komunikacyjna. Jej źródłem jest przekonanie badaczy, iż jest wiele sposobów badania ceramiki w związku z czym np. specjalista od ceramiki neolitycznej nie znajdzie wspólnego języka z badaczem ceramiki rzymskiej, a ten ze specjalizującym się w ceramice średniowiecznej, itd. Zapomina się, iż proces badawczy ceramiki jest niezmienny, co najwyżej wykorzystywane są różne jego elementy w zależności od charakteru analizowanych materiałów.

Wnioski

Masowość i powszechność występowania ceramiki z wykopalisk (podobnie jak materiałów krzemianowych dla starszych okresów) upoważnia do wysunięcia tezy, iż w procesie dydaktycznym studiów uniwersyteckich te grupy źródeł wymagają szczególnego potraktowania. Jaką zatem w przypadku interesującej nas ceramiki przyjąć strategię działania? Przede wszystkim odczuwalna jest pilna potrzeba zaoferowania studentom i wykładowcom podręcznika, stanowiącego podstawę procesu dydaktycznego. Doraźnie sytuację w tym względzie poprawić można poprzez szybkie przetłumaczenie wybranej pozycji spośród prac już istniejących; działaniem perspektywicznym może stać się podejmowanie prób przygotowania takich podręczników w naszym kraju.

Konsekwencją realizacji tego postulatu będzie przezwyciężenie bariery programowej w nauczaniu procesu badawczego ceramiki z wykopalisk. Chodzi o to, iż ceramika bez względu na jej podziały szczegółowe (pradziejową, antyczną, nowożytną, itp.) rozpatrywana winna być niezmiennie jako materialny korelat procesów pierwotnego (społeczno-kulturowego) - zatem odpowiadających produkcji, dystrybucji i użytkowaniu naczyń, depozycyjnego - obejmującego różnorakie przekształcenia materiałów jakie zachodzą po wyłączeniu ich z użytkowania i badawczego - którego ostatecznym celem są nie garnki, skorupy, ani rzemiosło garncarskie, lecz społeczności których źródła te są wytworem.

Na zakończenie jeszcze jedna uwaga. Wiele placówek dydaktyczno-badawczych jest szerzej postrzeganych poprzez określoną specjalizację, coś, co

wyróżnia je spośród innych. W tym kontekście można przemyśleć koncepcję stworzenia Pracowni - działającej w ramach i dla całego Instytutu Archeologii. Byłaby to ogólnoinstitutowa placówka zajmująca się zaawansowanymi badaniami ceramiki, która spełniać może dwa istotne cele: badawczy - w stosunku do zainteresowanych pracowników Instytutu i dydaktyczny - poprzez ćwiczenia i praktyki studenckie. W dłuższej perspektywie Pracownia - przekształcona w wyspecjalizowany Zakład Badań Ceramiki - stać się mogłaby wizytówką promującą Instytut również w kontaktach zewnętrznych, m.in. poprzez współudział w realizacji projektów badawczych o międzynarodowym zasięgu. Byłby to zarazem krok w kierunku nadania dydaktyce ceramiki interdyscyplinarnej rangi, zarazem tworzenia instrumentów integrujących środowiska studentów i badaczy.

Literatura:

- ANDERSON A.,
1985 *Interpreting pottery*, New York.
- ARNOLD D.E.,
1985 *Ceramic theory and cultural process*, Cambridge.
- BALFET H.,
1966 *La céramique comme document archéologique* [Bulletin de la Société Préhistorique Française. Études et Travaux vol.3, fasc. 2.66], Paris.
- BLAKE H., DAVEY P.,
1983 *Guidelines for the processing and publication of medieval pottery from excavations* [Directorate of Ancient Monuments and Historic Buildings Occasional Papers, vol. 5], London.
- BRADLEY R., FULFORD M.G.,
1980 *Sherd size in the analysis of occupation debris*, BALond 17, p. 85-94.
- BUKO A.,
1975 *Badania laboratoryjne ceramiki we francuskich ośrodkach naukowych*, KwarHistKulMat 23, fasc. 4, p. 439-467.
1981 *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*, Wrocław.
1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław.
1992 *Ceramology and medieval pottery research in Poland*, APol 32, p. 7-25.
- CARVER M.O.H.,
1985 *Theory and practice in urban pottery seriation*, JASc 12, fasc. 5, p. 353-366.
- CHAPELOT J., GALINIÉ H., PILET-LEMIÈRE J. eds.,
1987 *La céramique (Ve-XIXe s.). Fabrication-commercialisation-utilisation*, Caen.
- CLARKE D.L.,
1962 *Matrix analysis in Archaeology with particular reference to British beaker pottery* [Proceedings of the Prehistoric Society for 1962, New Series, 28], Cambridge, p. 371-382.
1970 *Beaker pottery of Great Britain and Ireland*, vol. I, II, Cambridge.
- CZERNIAK L., KOŚKO A.,
1980 *Zagadnienie efektywności poznawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych. Z problematyki badań nad „datowniem technologicznym” ceramiki kultur neolitycznych w stre-
fie Kujaw*, APolski 25, fasc. 2, p. 247-279.
- DAVEY P.,
1987 *Les lignes directrices du „Medieval Pottery Research Group”*
in: CHAPELOT J., GALINIÉ H., PILET-LEMIÈRE J. eds. 1987, p. 17-22.
- D'ARCHIMAUD, D., PICON M.,
1987 *Céramiques d'habitat. Reflexion critique sur les données acquises lors
des fouilles de Rougiers*, in: CHAPELOT J., GALINIÉ H., PILET-
LEMIÈRE J. eds. 1987, p. 245-257.

- DUNNING G.C. *et al.*,
1959 *Anglo-Saxon pottery: a symposium*, *Medieval* 3, p. 1-78.
- DYMACZEWSKA U.,
1970 *Ceramika wczesnośredniowieczna z Santoka, pow. Gorzów Wlkp.*, *Slavia Antiqua* 16, p. 145-243.
- GARDIN J.C.,
1963 *Problème d'analyse descriptive en archéologie*, in: *Études Archéologiques*, P. COURBIN *ed.*, p. 133-150.
- HENSEL W.,
1956 *Z badań nad polską ceramiką wczesnośredniowieczną*, *Sprawa* 2, p. 160-167.
- HOLUBOWICZ W.,
1950 *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.
- KOCISZEWSKI L., KRUPPÉ J.,
1973 *Badania fizykochemiczne ceramiki warszawskiej XIV-XVII wieku*, Wrocław.
- MATSON F.,
1963 *Ceramic ecology: An approach to the study of the early cultures of the Near East* in: *Ceramics and Man*, F.R. MATSON *ed.*, Chicago, p. 202-217.
- MEYZA H., MLYNARCZYK J. *eds.*,
1995 *Hellenistic and Roman pottery in the Eastern Mediterranean. Advances in Scientific Studies*, Warsaw.
- MODRZEWSKA-PIANETTI I.,
1995 *Le anfore spagnole nel Veneto. Testimonianze dei contatti commerciali Betica-Veneto*, Pisa.
- ORTON C., TYERS P., VINCE A.,
1993 *Pottery in archaeology*, Cambridge.
- PARCZEWSKI M.,
1977 *Projekt kwestionariusza cech naczyń z okresu wczesnego średniowiecza*, *Sprawa* 29, p. 221-247.
- RICE P.M.,
1987 *Pottery analysis. A sourcebook*, Chicago and London.
- SACKETT J.R.,
1977 *The meaning of style in archaeology: a general model*, *American Antiquity* 42, fasc. 3, p. 369-380.
- SCHIFFER M.B.,
1976 *Behavioral archaeology*, New York-San Francisco-London.
- SCHIFFER M.B., SKIBO J.M.,
1987 *Theory and experiment in the study of technological change*, *Current Anthropology* 28, fasc. 5, p. 595-622.
- SHEPARD A.,
1976 *Ceramics for the archaeologist*, Washington D.C.

SKIBO J.M.,

1992 *Pottery function. A use alteration perspective*, New York and London.

WHALLON R.,

1972 *A new approach to pottery typology*, *American Antiquity* 37, fasc. 1, p. 13-33.